

НАПРЯМИ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇН ШОС

©2019 МІРОШНИЧЕНКО Т. М.

УДК 339.923:061.1ШОС

JEL: F02

Мірошніченко Т. М. Напрями інтеграційної діяльності країн ШОС

Мета даної роботи полягає в дослідженні напрямів інтеграційної діяльності Шанхайської організації співробітництва (ШОС) на основі аналізу її основоположних документів та результатів діяльності країн-членів. У роботі показано, що в новітній період у межах організації формуються нові напрями, проекти та механізми економічного співробітництва, що мають потенціал впливу на глобальну економіку. Аргументується, що економічні результати діяльності ШОС для країн-членів обумовлені, перш за все, великим творчим потенціалом економічної самодостатності організації за рахунок наявності замкнутого циклу виробників і споживачів, який формує величезний резерв її економічного розвитку в цілому і кожного її окремого члена зокрема. Робиться висновок, що основні економічні результати країн-членів пов'язані з торгівлею, енергетичним співробітництвом, створенням сприятливого інвестиційного клімату, регіональним поділом праці. Однак нерівномірність економічного потенціалу країн-членів породжує диспропорції та сприяє виникненню проблем унаслідок їх сировинної орієнтації, низького фінансового запасу міцності, незрозуміності інститутів сучасного ринку, а також, у результаті ослаблення останнім часом інтересу лідера організації – Китаю – до вузького євразійського співробітництва.

Ключові слова: Шанхайська організація співробітництва, економічні результати діяльності, євразійське співробітництво.

DOI:

Табл.: 1. Бібл.: 9.

Мірошніченко Тетяна Миколаївна – викладач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: tnm712@ukr.net

ORCID: orcid.org/0000-0001-6114-4866

УДК 339.923:061.1ШОС

JEL: F02

Мірошніченко Т. М. Направления интеграционной деятельности стран ШОС

Цель данной работы заключается в исследовании направлений интеграционной деятельности Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) на основе анализа её основных документов и результатов деятельности стран-членов. В работе показано, что в новейший период в рамках организации формируются новые направления, проекты и механизмы экономического сотрудничества, имеющие потенциал влияния на глобальную экономику. Аргументируется, что экономические результаты деятельности ШОС для стран-членов обусловлены, прежде всего, большим творческим потенциалом экономической самодостаточности организации за счет наличия замкнутого цикла производителей и потребителей, который формирует огромный резерв её экономического развития в целом и каждого её отдельного члена в частности. Вывод заключается в том, что основные экономические результаты стран-членов связаны с торговлей, энергетическим сотрудничеством, созданием благоприятного инвестиционного климата, региональным разделением труда. Однако неравномерность экономического потенциала стран-членов порождает диспропорции и способствует возникновению проблем в результате их сырьевой ориентации, низкого финансового запаса прочности, неразвитости институтов современного рынка, а также в результате ослабления в последнее время интереса лидера организации – Китая – к узкому евразийскому сотрудничеству.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, экономические результаты деятельности, евразийское сотрудничество.

Табл.: 1. Библ.: 9.

Мірошніченко Тетяна Миколаївна – преподаватель кафедры туристического бизнеса и страноведения, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: tnm712@ukr.net

ORCID: orcid.org/0000-0001-6114-4866

UDC 339.923:061.1ШОС

JEL: F02

Miroshnychenko T. M. The Directions of Integration Activities of the SCO Countries

The publication is aimed at researching the directions of integration activities of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) on the basis of analysis of its main documents and results of the activities of the member countries. The publication shows that nowadays new directions, projects and mechanisms for economic cooperation, having potential to influence the global economy, are being formed within the framework of the Organization. It is argued that the economic results of the SCO activities for the member countries are based, above all, on the great creative potential of economic self-sufficiency of the Organization due to the existence of a closed cycle of producers and consumers, which forms a huge reserve of its economic development as a whole and of each its individual member in particular. The conclusion is that the main economic performance of the member countries is related to trade, energy cooperation, creation of a favorable investment climate, regional division of labor. However, the uneven economic potential of the member countries creates imbalances and causes problems as a result of their raw material orientation, low financial strength, underdeveloped institutions of the modern market, as well as a result of the recent weakening of interest on the part of the leader of the Organization – China – to the narrow Eurasian cooperation.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, economic performance, Eurasian cooperation.

Табл.: 1. Bibl.: 9.

Miroshnychenko Tetiana M. – Lecturer of the Department of Tourist Business and Country Studies, Kharkiv National University named after V. N. Karazin (4 Sq. Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: tnm712@ukr.net

ORCID: orcid.org/0000-0001-6114-4866

Шанхайська організація співробітництва (ШОС), заснована 15 червня 2001 р., є постійно діючою міжурядовою регіональною міжнародною організацією. До неї входять вісім дер-

жав-членів: Індія, Казахстан, Киргизія, Китай, Пакистан, Росія, Таджикистан і Узбекистан. Загальна територія країн – учасниць ШОС складає 60% території Євразії, на ній проживає 25% населення плане-

ти – понад 3 млрд осіб, а загальна чисельність населення країн, що входять у ШОС як постійні члени та спостерігачі – близько 45% населення Землі. ШОС має істотні трудові та природні ресурси (запаси вуглеводнів, металів, рідкоземельних елементів, водних ресурсів) [1].

Крім держав – членів організації, до ШОС входять чотири держави-спостерігача (Афганістан, Білорусь, Іран і Монголія), три кандидати в держави-спостерігачі (Бангладеш, Єгипет, Сирія) та шість держав зі статусом «партнер по діалогу» (Азербайджан, Вірменія, Камбоджа, Непал, Туреччина і Шрі-Ланка). До держав-спостерігачів належать держави, які активно підтримують діяльність організації та прагнуть стати її повноправними членами. Монголія стала першою країною, що отримала цей статус. Партнер по діалогу – це держава, що не входить у регіон, але має можливість брати участь у самітах організації. Раніше інших цей статус отримали Шрі-Ланка і Білорусь [1; 5].

В основоположних документах – Декларації про створення ШОС, підписаній у 2001 р. у Шанхаї, та Хартії Шанхайської Організації Співробітництва, прийнятій у 2002 р. у Санкт-Петербурзі, проголошено основні цілі діяльності організації:

- 1) зміцнення взаємної довіри та добросусідства між країнами-учасницями;
- 2) сприяння країн їх ефективній співпраці у політичній, торговельно-економічній, науково-технічній і культурній сферах, а також у сфері освіти, енергетики, транспорту, туризму, захисту навколишнього середовища тощо;
- 3) спільне забезпечення та підтримання миру, безпеки та стабільності в регіоні;
- 4) просування до створення демократичного, справедливого та раціонального нового міжнародного політичного та економічного порядку [1; 6].

За майже двадцятирічний період існування ШОС стала ефективним майданчиком рівноправного і взаємовигідного співробітництва між країнами-учасницями, які об'єднані спільними прагненнями до забезпечення миру і стабільності в регіоні. ШОС – це відкрита організація, орієнтована на широке міжнародне співробітництво.

Проблеми інтеграційної діяльності країн ШОС знаходяться у фокусі уваги багатьох сучасних науковців (С. Аріс, А. Биков, І. Гатев, Г. Дізен та ін.). Проте потребує дослідження низка питань, серед яких аналіз особливостей, результатів і перспектив інтеграційної діяльності в межах ШОС в умовах глобалізованого світу.

Метою даної роботи є дослідження напрямів інтеграційної діяльності ШОС на основі аналізу її основоположних документів та результатів діяльності країн-членів.

У новітній період у рамках організації формуються нові напрямки, проекти та механізми еконо-

мічного співробітництва, що мають потенціал впливу на глобальну економіку. ШОС нерідко називають міжнародною організацією нового типу. Співпраця в її рамках заснована на концепції «шанхайського духу», основні риси якого – взаємна довіра, взаємна вигода, рівність, взаємні консультації, повага до різноманіття культур, прагнення до взаємного розвитку. Саме складові «шанхайського духу» багато в чому визначили успішну взаємодію держав протягом усього періоду існування ШОС [6].

Країни ШОС будують свої відносини в межах багатополлярної системи міжнародних відносин і вважають, що світопорядок у ХХІ столітті повинен базуватися на колективному вирішенні ключових проблем, верховенстві права та демократизації міжнародних відносин. Питання, що визначають регіональну безпеку країн – учасниць організації, знайшли відображення в Шанхайській конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, тобто з різкою активізацією цих дестабілюючих «трьох сил» у регіоні [1].

Інтеграція дозволяє державам, що входять в організацію, вирішувати значні соціально-економічні проблеми. Фактор географічної близькості дозволяє просувати взаємні інтереси, сприяє узгодженню питань зовнішньої політики. Створюються передумови для гармонізації правового простору, залучення іноземних інвестицій, отримання доступу товарів на ринки інших держав; для створення інститутів, що забезпечують стабільну економічну діяльність, спрощення процедур торгівлі та транспортної взаємодії, а також поширення комерційної інформації.

Поряд із боротьбою з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом пріоритетним напрямком діяльності організації є забезпечення сталого та збалансованого економічного зростання, соціального та культурного розвитку в регіоні на основі рівноправного партнерства. Основоположним в економічному співробітництві країн організації є об'єднання зусиль щодо підвищення рівня життя народів, найважливішими напрямками якого виступають здійснення великих інвестиційних проектів і формування єдиного енергетичного ринку в рамках ШОС [2].

За оцінками Міжнародного енергетичного агентства, зростання споживання нафти в країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону до 2025 р. буде на чверть випереджати загальносвітове, а попит на газ – перевищувати в 1,8 разу [9]. Найважливішою запорукою успіху ШОС є потужна економіка, величезний природно-ресурсний потенціал країн-учасниць і обсяги взаємного інвестування.

Енергетична промисловість та експорт продуктів енергетики займають важливе місце в розвитку національних економік Росії, Казахстану й Узбекистану. Китай виступає великим імпортером, представляючи собою величезний ринок. За останніми даними,

розвідані запаси нафти в КНР складають 24,8 млрд т, природного газу – 4,4 трлн м³, вугілля – понад 1 трлн т [2]. Хоча у країні забезпечується стійке зростання їх видобутку, це не зменшує потребу в імпорті великої кількості енергоресурсів, а Росія та Центральна Азія є важливими їх джерелами [9].

Суттєвим аспектом економічного співробітництва в рамках ШОС є те, що механізм ШОС не зобов'язує участь у конкретних проектах усіх країн-членів. Різні проекти можуть мати формат ШОС, навіть якщо вони здійснюються не за спільною участю. І подібна практика вже існує. Багатьом державам – членам ШОС на двох або тристоронній основі вдалося знайти взаємоприйнятні рішення проблем економічного порядку саме завдяки членству в організації. Оскільки ШОС є відкритою організацією, то економічне партнерство передбачає участь інших країн і об'єднань. Причому це можуть бути не тільки країни-спостерігачі, а й інші держави [1].

Перспективні можливості для економічного співробітництва в регіоні та розширення інтеграційних процесів пов'язуються із залученням спостерігачів при ШОС. Важливо забезпечити участь держав-спостерігачів у економічних програмах і проектах організації на основі їх власних ініціатив. В організації активно опрацьовують підходи до налагодження практичної взаємодії зі спостерігачами у сфері економіки виходячи з їх зустрічної зацікавленості. У цьому відношенні слід звернути увагу на взаємне прагнення до співпраці ШОС та Ірану, який розглядається як впливовий політичний гравець у даному регіоні і, безсумнівно, енергетична наддержава. З іншого боку, Іран прагне заручитися підтримкою впливової міжнародної організації для вирішення своїх міжнародних питань [2].

Енергетична галузь стала дуже важливою для розвитку ШОС, тому що в ній беруть участь найбільші виробники енергоресурсів. Енергетична взаємодія в рамках цієї організації вигідна всім. Росії воно дає можливість більш ефективно використовувати свою інфраструктуру, ресурсні та технологічні переваги, а Казахстану, Узбекистану та іншим країнам, які володіють енергоресурсами, – кошти, технології та ринки збуту інших держав. Китаю це дозволить збільшити імпорт нафти й газу із сусідніх країн і тим самим диверсифікувати канали імпорту, іншим учасникам ШОС – прискорити економічний розвиток і вирішення гострих соціальних проблем. Як видається, доцільно саме енергетику використовувати як джерело розвитку всього регіону [2].

У межах ШОС за досить короткий термін були досягнуті конкретні результати у сфері регіонального економічного співробітництва.

Як свідчать дані (табл. 1), з точки зору економічної потужності, ШОС за результатами 2015 р. поступалася за номінальним ВВП лише лідеру світової

економіки США: 12687,99 млрд дол. проти 18413 млрд дол., випереджаючи Японію (6125 млрд дол.), Німеччину (3614 млрд дол.), Францію (2730 млрд дол.) і Англію (2854 млрд дол.). Крім того, країни ШОС є величезним споживчим ринком (з урахуванням приєднання у 2017 р. Індії та Пакистану – 3 млрд осіб), а мінімум три економіки країн – членів організації займають провідні позиції в першій світовій десятці [9].

Таблиця 1

Основні параметри економічного потенціалу ШОС у 2015 р.

Країна	Площа, тис. км	Номінальний ВВП, млрд дол. США	Населення, млн ос.
Росія	18760	2254	1452,6
Китай	9597	10743	156,8
Казахстан	2725	232,5	18,2
Киргизія	200	7,3	5,8
Узбекистан	449	52,4	8,1
Таджикистан	143	8,1	29,4
Усього	31874	13297,3	1670,9

Джерело: складено за [7].

Економічні результати діяльності ШОС для країн-членів обумовлені, перш за все, великим творчим потенціалом економічної самодостатності організації за рахунок наявності замкнутого циклу виробників і споживачів, який формує величезний резерв її економічного розвитку в цілому та кожного її окремого члена зокрема. Вступ до ШОС країн-спостерігачів – Ірану, Пакистану, Монголії, а в подальшому й інших країн, що проявляють до організації інтерес, здатний у разі збільшити цей потенціал.

Предметний аналіз ефективності економічного співробітництва країн – членів ШОС дозволяє виділити такі проекти і сфери, участь в яких забезпечує отримання економічних вигод країнам – членам організації: торгово-інвестиційне співробітництво, міжбанківське економічне співробітництво, транспортно-логістична взаємодія, енергетична кооперація тощо [4].

Розглядаючи економічні результати для країн – членів ШОС більш детально у розрізі цих країн, можна відзначити, що, наприклад, для Китаю вони полягають у можливості довести до логічного розвитку свій поворот на Захід, а також зміцнити власні позиції на міжнародній арені. Найбільш наочно це проявляється в процесі реалізації концепцій «Економічний пояс Шовкового шляху» і «Морський шовковий шлях XXI ст.», просуваючи які, Китай, по суті, позначив наміри в дещо зміненій формі продовжити раніше розпочату економічну експансію на перспективні ринки. Для фінансової підтримки цієї діяльності у 2014 р.

у Китаї було створено Фонд Шовкового шляху з капіталом у 40 млрд дол. США, а у 2015 р. за ініціативою китайської сторони було засновано Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІ) [9].

Зурахуванням зазначених концепцій китайські компанії для успішного вирішення поставлених завдань у країнах – членах ШОС систематично вдаються до таких відпрацьованих заходів підвищення лояльності національного керівництва, як масштабне «вливання» капіталу, довгострокове кредитування, будівництво промислових та інфраструктурних об'єктів. Тобто створюються певні стимули для розвитку країн ШОС, чим обумовлюються економічні вигоди учасників організації та демонструється привабливість реалізованих програм, а також доцільність нарощування співпраці з КНР [4].

Найбільший сукупний середньорічний темп зростання за обсягами інвестицій Китаю в країни ШОС за період 2011–2016 рр. припав на Казахстан і Росію, склавши відповідно 38,2 і 32,2% [7; 8].

Економічні результати Росії, як одного з провідних членів ШОС, у довгостроковій перспективі полягають в активізації свого впливу на розвиток Центральної Азії – простору, що завжди входив у сферу особливих інтересів Москви, а також у забезпеченні регіональної стабільності. На сьогоднішній день, в умовах дії різного роду міжнародних санкцій і рецесії, що поглиблюється, участь у ШОС надає динамізм економіці Росії, а також відкриває широкий доступ до матеріальних, валютно-фінансових, торгових, інвестиційних та інших ресурсів, активізує взаємну торгівлю.

Для Індії та Ірану в економічному контексті відкриваються нові можливості, що стосуються інтенсифікації внутрішньо регіонального поділу праці, підвищення інвестиційної привабливості країн, поліпшення транспортно-логістичної мережі, участі у великих інфраструктурних проектах, стимулювання розвитку галузі високих технологій, медичних та освітніх послуг тощо [9].

Щодо інших країн – членів ШОС, слід зазначити, що їх економічні вигоди обумовлені дією двосторонніх економічних договорів і угод.

ШОС відкриває широкі можливості для практичного застосування нових методів і форм економічного співробітництва на перспективу на основі ініціатив і розроблених нових механізмів взаємодії [3].

По-перше, розроблені й зафіксовані в низці основних документів параметри та перспективи розвитку економічної діяльності ШОС. Так, Програма багатостороннього торговельно-економічного співробітництва на 20 років закріпила цілі регіонального економічного співробітництва в короткостроковій (підвищення віддачі сторін від економічного і технічного співробітництва) та середньостроковій (сприяння створенню умов для торгівлі та інвестицій, поліпшення загальної атмосфери співпраці) перспективах.

У довгостроковій перспективі також була зафіксована ідея вільної торгово-економічної зони ШОС, у рамках якої передбачається знизити торгові витрати для країн-учасниць, стимулювати регіональні інвестиції, сформувати поділ праці на субрегіональному рівні, забезпечити регіональну промисловість ресурсами тощо [4].

По-друге, в економічній сфері у межах організації формується й апробується структура оптимальної взаємодії на різних рівнях, система власних структур кооперації. Так, на сьогоднішній день існує механізм проведення зустрічей міністрів, що відповідають за зовнішньоекономічну та зовнішньоторговельну діяльність, міністрів транспорту, сільського господарства, міністрів фінансів і глав центральних банків, міністрів науки і технологій. Створено сім спеціальних робочих груп за певними сферами взаємодії, у тому числі з питань митного співробітництва, електронної торгівлі, сприяння інвестиціям, розвитку транзитного потенціалу, паливно-енергетичного комплексу, сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій. Сторони створили Ділову раду і Міжбанківське об'єднання ШОС, які координують взаємодію між підприємствами, інвесторами, ринками.

По-третє, в ШОС розробляються окремі механізми, що оптимізують різні напрямки економічного співробітництва і діяльність приватних осіб-операторів на території держав-членів. Досягнуто позитивних результатів у сприянні торгівлі та інвестицій. Сторони розвивають співробітництво за такими напрямками, як захист прав інтелектуальної власності та обмін інформацією у сфері контролю за переміщенням енергоресурсів, сприяння спрощенню процедур перетину кордону. У напрямку фінансового співробітництва банки держав-членів формують параметри співпраці у сфері регіонального фінансування.

По-четверте, на нинішньому етапі в організації створено сприятливі умови для торгівлі та інвестицій країн – членів ШОС, і показники в даних сферах стабільно зростають. Характерний у цьому зв'язку приклад співпраці Китаю з партнерами по ШОС. Так, з 2001 по 2017 рр. обсяг товарообігу між КНР та іншими державами – членами ШОС збільшився майже у 15 разів – з 12,1 млрд до 153, 4 млрд дол. США [7].

Розширюється взаємодія із цілої низки проектів у сфері техніко-економічного співробітництва, реалізації спільних мережевих і телекомунікаційних проектів. Реалізуються проекти співпраці у таких сферах, як створення системи об'єктів інфраструктури, телекомунікації, гідромеліорації, електроенергетики, обробної промисловості та підрядного будівництва. Зростає нова економіко-транспортна конфігурація, заснована на інтеграції сухопутної частини китайського економічного Шовкового шляху з російськими Транссибом і БАМом, Північним морським шляхом [9].

ВИСНОВКИ

Таким чином, основні економічні результати країн – членів ШОС пов'язані з торгівлею, енергетичним співробітництвом, створенням сприятливого інвестиційного клімату, регіональним поділом праці. Однак нерівномірність економічного потенціалу країн-членів породжує диспропорції та сприяє виникненню проблем унаслідок їх сировинної орієнтації, низького фінансового запасу міцності, нерозвиненості інститутів сучасного ринку, а також у результаті ослаблення останнім часом інтересу лідера організації – Китаю – до вузького євразійського співробітництва.

Для підвищення ефективності діяльності ШОС потрібна оптимізація сфери міжнародно-правового регулювання, зокрема розробка базової універсальної економічної угоди між усіма країнами-учасницями. Для цього, на наш погляд, необхідний системний підхід, що включатиме певну гармонізацію національних законодавств, вирівнювання рівня розвитку економіки, створення системоутворювальних структур для матеріалізації проектної діяльності, більше врахування інтересів держав Центральноазійського регіону тощо. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества (15.06.2001). URL: <http://infoshos.ru/ru/?id=37>
2. Деловой совет ШОС. Энергетический клуб. ШОС: как ему быть? URL: <http://bc-sco.org/?level=8&id=29&lng=ru>
3. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у зовнішньоторговельних відносинах у процесі глобалізації економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01. Харків, 2006. 35 с.
4. Довгаль О. А. Світогосподарська взаємодія в інтегрованому глобальному світі: специфіка та динаміка // Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації : колективна монографія / за ред. проф. А. П. Голікова, проф. О. А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. с. 48–61.
5. Душанбинская декларация ШОС (28.08.2008). URL: <http://infoshos.ru/ru/?id=39>
6. Хартия Шанхайской организации сотрудничества (07.06.2002). URL: <http://infoshos.ru/ru/?id=33>
7. Aris S. Eurasian Regionalism. The Shanghai Cooperation Organisation. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

8. Aris S. The Shanghai Cooperation Organization: 'Tackling the Tree Evils'. A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc? *Europe-Asia Studies*. 2009. Vol. 61. No. 3. P. 460–478.

9. Gatev I., Diesen G. Eurasian encounters: the Eurasian Economic Union and the Shanghai Cooperation Organisation. *European Politics and Society*. 2016. Vol. 17. Issue 1. P. 133–150.

Науковий керівник – Сідоров В. І., кандидат економічних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

REFERENCES

Aris, S. "The Shanghai Cooperation Organization: 'Tackling the Tree Evils'. A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?". *Europe-Asia Studies*, vol. 61, no. 3 (2009): 460–478.

Aris, S. *Eurasian Regionalism. The Shanghai Cooperation Organisation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

"Deklaratsiya o sozdanii Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva (15.06.2001)" [Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization (06/15/2001)]. <http://infoshos.ru/ru/?id=37>

"Delovoy sovet ShOS. Energeticheskiy klub. ShOS: kakim yemu byt?" [SCO Business Council. Energy Club. SCO: what should it be?]. <http://bc-sco.org/?level=8&id=29&lng=ru>

"Dushanbinskaya deklaratsiya ShOS (28.08.2008)" [The Dushanbe Declaration of the SCO (August 28, 2008)]. <http://infoshos.ru/ru/?id=39>

Dovhal, O. A. "Proteksionizm i liberalizm u zovnishnyotorhovelnikh vidnosynakh u protsesi hlobalizatsii ekonomiky" [Protectionism and liberalism in foreign trade relations in the process of globalization of the economy]: *avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.01*, 2006.

Dovhal, O. A. "Svitohospodarska vzaiemodiia v intehrovanomu hlobalnomu sviti: spetsyfika ta dynamika" [World Economic Interaction in an Integrated Global World: Specificity and Dynamics]. In *Transformatsiia mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v epokhu hlobalizatsii*, 48–61. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2015.

Gatev, I., and Diesen, G. "Eurasian encounters: the Eurasian Economic Union and the Shanghai Cooperation Organisation". *European Politics and Society*, vol. 17, no. 1 (2016): 133–150.

"Khartiya Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva (07.06.2002)" [Charter of the Shanghai Cooperation Organization (June 07, 2002)]. <http://infoshos.ru/ru/?id=33>